

ISLOM TASAVVUFIDA “TAJALLIY” TUSHUNCHASI

Raximov Xolmurod Majitovich

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

КОНЦЕПЦИЯ «ТАДЖАЛЛИ» В ИСЛАМСКОЙ СУФИИ

Рахимов Холмурод Мажитович

Базовый докторант Бухарского государственного
университета

THE CONCEPT OF «TAJALLI» IN ISLAMIC SUFISM

Rakhimov Kholmurod Mazhitovich

Doctoral student of Bukhara State University

E-mail:

raximovxolmurod697@gmail.com

Orcid: 0009-0008-8829-8353

Annotatsiya. Ushbu maqolada islom tasavvufining kelib chiqishi, unda paydo bo'lgan nazariyalar, xususan, “tajalliy” nazariyasi rivojlanish bosqichlari, ushbu nazariyaning manbasi va unga olimlar tomonidan berilgan ta'riflar yoritilgan.

Kalit so'zlar: tasavvuf, tajalliy, vahdatul-vujud, mushohada, Zot, sifat, Hakim Termiziy, Tustariy, Qushayriy, Ibn Arabiy, Najmiddin Komilov, Ja'far Xolmo'minov.

Annotation. This article discusses the origins of Islamic Sufism, the theories that emerged in it, in particular, the stages of development of the theory of «tajalli», the source of this theory and the definitions given to it by scholars.

Key words: Sufism, tajalli, wahdatul-wujud, observation, Zot, sifaat, Hakim Termizi, Tustari, Qushayri, Ibn Arabi, Najmiddin Kamilov, Ja'far Kholmuminov.

Аннотация. В статье рассматриваются истоки исламского суфизма, теории, возникшие в его рамках, в частности, этапы развития теории «таджалли», источник этой теории и определения, данные ей учеными.

Ключевые слова: суфизм, таджалли, вахдатул-вуджуд, наблюдение, Зат, атрибут, Хаким Термизи, Тустари, Кушайри, Ибн Араби, Наджмиддин Камилов, Джафар Холмуминов.

KIRISH. (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Islom tasavvufining kelib chiqishi Muhammad payg'ambarga borib taqaladi. Naqshbandiya tariqati silsilasi Abu Bakr Siddiq va Ali ibn Abu Tolib orqali Muhammad payg'ambarga bog'lanishi bunga dalildir.[5] Muhammad payg'ambar hayotlik zamonida Madina masjidida toat-ibodat bilan mashg'ul bo'lgan “suffa ahli” ham tasavvuf atamasi paydo bo'lishiga sabab qilib ko'rsatiladi. [6] Ular faqir va g'arib jamoa bo'lib, butun umrini ibodat va ilohiy ishqqa bag'ishlagan, hamda oila qurish va kasbu hunar bilan

shug'ullanishga vaqt ajratmas edilar Qalbini va botinini isloh qilishga e'tibor qaratgan bu toifa keyinchalik “so'fiylar” deb atala boshladi.

So'fiylar mashg'ul bo'ladigan zikr va amallarni bajarish tasavvuf deb nomlandi. Tasavvuf yo'nalishi shakllana borishi mobaynida bu fanning o'ziga xos terminologiyasi ham paydo bo'ldi. “Faqr”, “fano”, “uns”, “muhabbat”, “rizo”, “sabr”, “qanoat”, “tavakkul”, “mushohada”, “muroqaba”, “tavba”, “inobat” kabi so'zlar tasavvufning o'ziga xos terminlaridir. Shular jumlasidan “tajalliy”

tushunchasi ham tasavvufdagi muhim mavzulardan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). “Tajalliy” - arabcha «تَجَلَّى» soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, “aniq boʻlmoq”, “topilmoq”, “ochilmoq”, “oʻzini toʻla namoyon qilmoq” maʼnolarida keladi.[2] Xudoga nisbatan ishlatilgan “Tajalliy” tushunchasi kelib chiqishi Qurʼonning Aʼrof surasi 143 oyatidan kelib chiqqan. Ushbu oyatda: «فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا» 7:143. Bu oyatni tarjimai Tafsiri hilolda: “Robbi toqqa tajalliy qilganida, uni titilgan holga keltirdi”, shaklida keltirilgan. A. Inoyatov va Gʻ. Zikrillayev tarjimasida: “Yaratgan zot jamolini koʻrsatgan edi, togʻ parchalanib ketdi”, [1] shaklida berilgan.

Yaʼni, Allohni toqqa qilgan tajalliysiga ulkan togʻ bardosh bera olmay titilib ketdi. Muso paygʻambar Allohni jamolini koʻrsatishni soʻraganda, Alloh foniy koʻz bilan Oʻzini koʻrish imkonsizligini isbotlash maqsadida toqqa tajalliy qildi. Togʻ titilib ketgach, Muso paygʻambar ahdidan qaytdi. Lekin soʻfiylar qalb koʻzi bilan Allohni mushohada qiladilar va bu mushohada taʼsir jihatdan koʻz bilan koʻrgandan zarracha kam boʻlmasligi kerak. Agar kimda qalb mushohadasi koʻz mushohadasi (koʻrishi)dan kam taʼsirga ega boʻlsa, u komillikka yeta olmagan boʻladi.

“Tajalliy” tushunchasining asosi Qurʼonda mavjud va bu tushuncha keyinchalik rivojlantirilgan. Raboh ibn Amr birinchi bu mavzuni koʻtargan boʻlsa, Hakim Termiziy va Sahl Tustariylar rivojlantirgan. Ibn Arabiy esa mukammal shaklga keltirgan.

Tasavvuf bobida dastlabki kitoblardan hisoblangan Abu Bakr Kalobodiyning «التعرق لمذهب أهل التصوف» “at-taarruf limazhabi ahli at-tasavvuf” kitobida “tajalliy” masalasi Sahl Tustariy taʼlimoti oʻlaroq keltirilgan. Bu kitobga keyinroq Ali ibn Ismoil Qavnaviy sharh yozgan. Qavnaviy sharhida shunday keltiriladi:

“Sahl aytdi: “tajalliy uch xildir. 1. Zot tajalliysi boʻlib, u mukoshafa (ochilish, ayon boʻlish)dir. 2. Sifatlar tajalliysi boʻlib, u nur makonidir. 3. Zotning hukmi tajalliysi bu – oxirat va undagi voqealardir.

МУХОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Tajalliy – Allohga yuzlanganlar qalbiga Haq nurining porlashidir. Tasavvuf olimlari

aytdilar: “tajalliy – gʻayb nurlaridan qalblarga ochilgan sirlardir”.

Zot tajalliysining maʼnosi – bu mukoshafadir, yaʼni dunyoda qalbning ochilishidir. Buning misoli Abdulloh ibn Umarning kaʼbani tavof qilishda: “biz u yerda Allohni koʻrgandek boʻlar edik”, degani va Nabi alayhissalomning: “Allohni koʻrib turgandek ibodat qil”, deganidir.

Zotning sifatleri tajalliysining maʼnosi, bu nur makonidir – bandaga Haqning qudrati tajalliy qilishidir. Banda undan boshqasidan qoʻrqmaydi, U bandaga kifoyadir va undan boshqasidan umid ham qilmaydi. Barcha sifatlar ham shundaydir. Bu maʼno Horisani xabarida kelgandir: “goʻyoki Robbimni arshini aniq koʻrar edim”. Goʻyoki unga Robbisining xabari tajalliy qildi. Bu xabar xuddi koʻrsatilgandek taʼsir qildi.

Agar sifatlar bandaga tajalliy qilsa (namoyon boʻlsa) banda faqat shu tajalliy taqozo qilgan amallarni bajaradi. Agar unga Allohni qudrati tajalliy qilsa, banda undan boshqasidan qoʻrqmaydi. Agar bandaga Allohning kifoyaligi tajalliy qilsa, undan boshqasidan umid qilmaydi. Barcha sifatlar shundaydir.

Horisaga Robbisining qiyomat haqidagi xabari tajalliy qildi va bu xabar u uchun aniq sodir boʻlgandek boʻldi.

Zotning hukmi tajalliysi oxiratda boʻladi. Bir guruh jannatda va bir guruh doʻzaxdadir.[6]

Tustariy birinchi boʻlib “tajalliy”ni uch qismga boʻldi va har uch qismni Allohni zotiga bogʻladi. Tajalliyi zot va tajalliyi sifat ruhiy kamolotga yetishganlar uchun shu dunyoda hosil boʻladi, ammo tajalliyi hukm az-zot oxiratda sodir boʻladi. Oʻsha vaqtgacha bandalar ilohiy hukmdan xabarsiz boʻladilar. Hukm namoyon boʻlgach, xabar topadilar. Ammo “haqqul yaqin” darajasiga yetganlar xabar berilgan hodisalarga iymonlari kuchli boʻlgani uchun koʻz bilan koʻrganlarida ham iymonlari oʻzgarmaydi.

“Tajalliy” masalasiga Qushayriyning “risolat al-qushayriya” asarida ham tushuncha berilgan. Unda: “satrlanish bandaga basharligi sababidan boʻladi. U gʻoibdagi koʻrinmas narsalarni mushohada qila olmaydi. Agar unda gʻaybiy nur zohir boʻlsa, bu basharlik pardasini ketkazadi. “Tajalliy”ga –banda tarafidan bashariy hijoblarni ketkazish va qalb oynasini bashariy tabiat zanglaridan sayqallash orqali erishiladi. Haq esa oʻz holini bandaga kashf qiladi. “Tajalliy” – ism va

sifatlar pardalari ortidan Zotning zohir bo‘lishidir”, [7] deyilgan.

Qushayriyning fikricha, inson basharlik sifatidan chiqib ruhoniyl holatga o‘tsa, unga ilohiy “tajalliy” jilva qiladi. Modomiki, u basharlik sifatida qolar ekan, Zoti ilohiy jamoli tajalliysi (namoyon bo‘lishi)dan mahrum bo‘ladi.

Vahdat ul-vujud falsafasidagi Vahdat olamining Kasrat olamida va aksincha, Kasrat olamining Vahdat olamida ko‘rinishi, ammo aslida, Kasrat o‘sha Vahdatning aynan o‘zi ekanligi, ko‘plik shaklida ko‘rinishi esa uning turlicha jilvalari va nusxalaridan o‘zga narsa emasligi haqidagi fikr ham Platonning fikrlariga o‘xshab ketadi. Uning ob‘yektiv idealizmi bo‘yicha, “olam ko‘p bo‘lishi mumkin emas, chunki yakkayu yagona “namuna” aql egasi bor, shuning uchun ushbu “namuna”ga taqlid qiluvchi faqat bir olam mavjuddir”. [4]

Ibn al-Arabiy va uning izdoshlari talqin etgan Vahdat ul-vujud falsafasi olamdagi barcha mavjudotlar – moddiy va nomoddiy, jonli va jonsiz ashyolar birlashib, butun bir Mutlaq Vujudni tashkil etadi, degan fikrga asoslangan ta‘limot emas. Aksincha, Vahdat ul-vujud ta‘limoti butun Borliq yagona va haqiqiy mavjudlikdan iborat, bu yakka-yagona mavjudlik Alloh taolodir, degan fikrga asoslangan. Ya‘ni, Haq taolo o‘z-o‘zini tanish uchun Borliqni yaratdi. Borliq go‘yo ko‘zgu bo‘lib, Haq jamoli, ilmu hikmati unda aks etadi, jilolanadi. Shundan ushbu ta‘limotning muhim qismi bo‘lgan tajalliy g‘oyasi ham kelib chiqadi [3].

Ja‘far Xolmo‘minov tajalliy asosini tashkil qilgan nurni bir xil, o‘zgaruvchan emas, deb ta‘riflagan. Agar biz nurni o‘zgaruvchan deyidigan bo‘lsak, bu Haqni o‘zgaruvchan deyishga olib keladi. Bunda esa maxluq bilan Xoliq (Yaratuvchi)ning sifatlari bir xil bo‘lib qoladi. Bu esa imkonsizdir. Nur tajalliysidan ta’sirlanganlarning turlicha bo‘lishi esa quyosh nurini qabul qilgan shishalarga qiyos qilingan. Haq tajalliysini qabul qilgan barcha narsalar, xususan inson ham nurdan turlicha aks tarqatishi qobiliyat va sharoitga bog‘liq ekan.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Dastlab mutasavvif olimlar “tajalliy” nazariyasiga sodda yondashib, qisqacha ta‘riflarni keltirganlar. Tustariy faqat ilohiy tajalliy haqida gapirib, uni uch qismga bo‘linishini, komil insonlar buni qalb ko‘zi bilan mushohada qilishlarini aytib o‘tgan.

Tustariyning shogirdi Mansur Halloj ham tajalliy nazariyasini olg‘a surgan. Muhyiddin Ibn Arabiy esa bu ilohiy tajalliyni borliq va inson o‘rtasidagi munosabatdan kelib chiqib ta‘riflagan. “Vahdatul vujud” nazariyasi tasavvuf olamida katta yangilik bo‘ldi. Ibn Arabiy tajalliyni ta‘riflab, Yaratuvchi va mavjudotlar o‘rtasidagi aloqalar va ularning qanday birlashishini tushuntirib bergan. Tustariy ta‘limotida faqat ilohiy tajalliyda to‘xtalgan bo‘lsa, Ibn Arabiyda tajalliyni mavjudotlarda aks etishi bayon qilib berilgan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Umuman olganda ilm-fanning barcha tarmoqlari qatori tasavvuf ilmi ham vaqt o‘tishi bilan rivojlanib bordi. Xususan, tajalliy masalasi ham bir qancha bosqichlardan o‘tib mukammal nazariyaga aylandi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Inoyatov A., Zikrillayev G‘. Qur‘oni karim oyatlari mazmun-ma‘nosining o‘zbekcha izohli tarjimai – Toshkent: Hilol-nashr, 2022. – B. 167.
2. An-naim ul-kabir. Arabcha-o‘zbekcha lug‘at. – Toshkent: Muharrir nashriyoti, 2021. – B. 109.
3. Xolmo‘minov J. Shayx Muhyiddin Ibn al-Arabiy – Islom teologiyasi va teosofiyasi yirik namoyandasi. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies Hosted online from ParisFrance. Date: 19th January, 2023 ISSN: 2835-3730. – P. 366-373.
4. Xolmo‘minov J. Vahdat ul-vujud va qadimgi yunon falsafasi. XXI asr: fan va ta‘lim masalalari ilmiy elektron jurnali. №3, 2021. – B. 4.
5. Najdat To‘sun. Oltin halqa –T.: Qamar-mediya, 2022. – 224 b.
6. ابو بكر محمد بن اسحاق كلايادي. التعرف لمذهب اهل التصوف. طشقند، مطبعة ماوراءنهر م1439هـ – 2018. ص 14
7. ابو بكر محمد بن اسحاق الكلايادي. التعرف لمذهب اهل التصوف. طشقند، ماوراءنهر. ه1439م-2018. ص 88
8. زكريا بن محمد الانصاري. نتائج الافكار القدسية في بيان معاني شرح الرسالة القشيرية. بيروت لبنان، دار الكتب العلمية. 2007م. ج2، ص 117